

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ,
СУЛЕЙМАН ДЕМИРЕЛЬ УНИВЕРСИТЕТІ

**ТІЛ.
МӘДЕНИЕТ.
КОММУНИКАЦИЯ-1**

«Елтаным баспасы»

Алматы

2013

МАЗМҰНЫ

I. ТІЛДЕРДІҢ ӨМІРШЕҢДІГІ

<i>Ахметжанова З.К.</i> Витальность языка.....	3
<i>Нұрғалиева М., Фазылжанова А.</i> Үштілділікке қатысты тілдік жағдаяттың алғашқы әлеуметтанушылық зерттеуі	18

II. ГЕНДЕРЛІК ТІЛ БІЛІМІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Фазылжанова А.</i> Развитие института материнства – ключ к качественному человеческому капиталу	41
<i>Ахметжанова З.К.</i> Гендерная идентичность и ее проявление в языке	60
<i>Уәлиұлы Н.</i> Әйелдердің мифтік санадағы бейнесінің паремииологизмдердегі көрінісі (репрезенттелуі).....	66
<i>Бәудиярова Қ.Б.</i> Неке тұрақтылығына отбасындағы этикеттің әсері	76
<i>Әйтімбет І.</i> Гендер мәселесіне әлеуметтік-гуманитарлық тұрғыдан қарау	82

III. ҚАЗАҚ ӘДЕБИ ТІЛІНІҢ 15-ТОМДЫҚ СӨЗДІГІ

<i>Ахметжанова З.К.</i> К выходу в свет 15-томного толкового словаря казахского литературного языка	89
<i>Исаева Ж.А.</i> Сөз байлығын саралаған сөздік.....	94
<i>Уәлиұлы Н.</i> Қазақ әдеби тілінің сөздігі туралы.....	98
<i>Жұбаева О.</i> «Қазақ әдеби тілінің сөздігіндегі» репрессияланған авторлардың материалдан берілген иллюстрациялық материалдар	103
<i>Фазылжанова А.</i> Сокровищница казахского языка	115
<i>Шойбеков Р.Н.</i> Мәдени мәнді тіл бірліктерінің он бес томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» берілуі.....	125
<i>Жаңабекова А.Ә.</i> Он бес томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігіндегі» шырай категориясына қатысты грамматикалық жаңартпалар және оларды оқыту жүйесіне енгізудің ғылыми негіздері	129
<i>Жаңабекова А.Ә.</i> Он бес томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігіндегі» етіс категориясына қатысты грамматикалық жаңартпалар және оларды оқыту жүйесіне енгізудің ғылыми негіздері	137
<i>Жаңабекова А.Ә.</i> Он бес томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігіндегі» еліктеуіш сөздерді лексикографиялаудағы жаңартпалар	145

*К.Б. Баудиарова,
ҚР МӨМ,
тарих ғ.к.*

НЕКЕ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНА ОТБАСЫНДАҒЫ ЭТИКЕТТІҢ ӘСЕРІ

Отбасы – шағын ұжым болғандықтан, оның мүшелерінің өздеріне тән әдет-ғұрпы, қалыптасқан дәстүрлері, мінез-құлық ерекшеліктері болады. Олардың бір-бірімен ынтымақтығы, ұйымшылдығы, тіл табысуы, бір-біріне сенімі болуы тиіс. Отбасы мүшелерінің бірін бірі ардақтауы, құрметтеуі, тыңдауы осы қасиеттерінің қай дәрежеде екендігіне тікелей байланысты. Мінез-құлық ережелері – қоғамдық мәдениеттің ажырамас бір бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта бұл ережелер таза дәстүрлі сипат алып отыр. Оның басы ең әуелі сәлемдесуден басталады. Әр халықтың сәлемдесу ережелері әрқалай қалыптасқан. Мысалы, қазақтар сәлемдескенде қол алысады немесе көкірек түйістіреді. Бұл ғұрыптың тууына татулық, бейбіт ниетті білдіру себеп болды. Ерте кезден қол алысып амандасу, қолда қарудың жоқтығын дәлелдеуге тиіс болатын. Екі жақта бейбіт ниетте болса, шын пейілмен қол алысып немесе көкірек түйістірген. Осы ойды арабтар кеудесіне қолын қусырып, түрікмендер қолдарын ұзын жеңіне тығып, қытайлар бас игенде, екі қолы салбырап тұратын болған. Бас киімін алу да бейбіт сезімді білдірген [1]. Бұдан шығатын қорытынды: этикеттің бастамасы – сәлемдесу.

Сыпайылық және әдептілік ережелерін сақтау табиғи, емінеркін болып, ешбір жағдайда екіжүзділікке, өтірік ұялшақтыққа негізделмеген. Әдептілік сезімі мінез-құлық ережелеріне ғана сәйкес емес, сонымен қатар эстетикалық және этикалық талаптарды да қанағаттандырады. Аталған ережелердің барлығы отбасында қалыптасады. Адам өз өмірінің жартысын үйде өткізеді. Соған байланысты халық арасында «Өз үйім – берік қамалым», «Отбасы сені – сыйластық, достық сені – қимастық» деген мақалдар бекер айтылмаған. Отбасына деген сыйластық, сүйіспеншілік адамның бойына жас кезінен ұялайды. Адамның бақытты отбасын құруы, сүйіспеншілік сезімнің қандай дәрежеде екендігіне байланысты. Отбасындағы өзімшілдік қасиет, отбасы мүшелерінің шырқын

бұзады. Бір үйдің астында өмір сүретін адамдар отбасылық рәйісін сақтау үшін, өзара түсінісіп, тату да бейбіт өмір сүруді мақсат етуі қажет. Үйдегі келісілген тәртіпті отбасының барлық мүшелері сақтағаны жөн.

Әр адамның отбасында атқаратын өзіндік міндеттері бар. Аталған міндеттерді реттеуші – отбасындағы әйел. Отбасының рухани жағдайы, көңіл-күйі әйел адамға тікелей байланысты. Ер азамат қанша атақты, қанша бағыр болса да, оның көңіл күйі әрқашан әйел махаббатына зәру. Белгілі парсы ақыны Ә. Жәмидін:

«Атақты да, атақсыз да табынады

Бас иеді махаббаттың заңына», –

деп келетін ұлағатты сөзі осыны меңзейді. Ер-азаматтың өзінің қуанышын да, қасіретін де әйел төңірегінен іздестіруі заңды. Себебі адал махаббатты, тұрмыс-тіршіліктің ұсақ-түйек қалтарыстарында әйелдің бекем болуы, отбасылық өмірдің кедергілеріне төзімділік пен шыдамдылық жасауы, ер-азаматтың алаңсыз еңбек етуіне, бойындағы күш-қуатын толығымен пайдаланып, жігерленуіне сөзсіз жағдай жасайды. Зайыбының жақсы ықпалы ерінің өзіне сенімін молайтады. «Үйінде бақытты адам – ең бақытты адам» – деп Л.Толстой айтқандай: «Отбасындағы тату өмір – отбасы мүшелерінің ажарын келтіріп, көңілін нәрлендіріп, мағыналы өмір сүруге үйрететін, жақсылыққа талпындыратын алтын бесік» [2].

Шаңырақ астының береке-бірлігі толып жатқан тәлім-тәрбие түрлерінен тұратыны белгілі. Отбасы мүшелері бірін бірі алмастыра алмайтын, өте нәзік заңдылықтардың бар екендігін білгені дұрыс. Мысалы, ер жетіп қалған ұлына әкесі айта алмайтынды, жездесі әзіл араластырып-ақ ұғындыра алады. Сол сияқты бой жетіп қалған қызына шешесі айта алмайтынды сөз арасында немесе сырласқан сәттерінде жеңгесі он-оңай түсіндіре салады. Осы айтылған ішкі отбасылық тәрбие түрлері сайып келгенде, қаншама мол имандылық пен инабаттылықты қалыптастырады. «Айтылған сөз – атылған оқпен тең» деген мақал бекер айтылмаған. Отбасында тату-тәтті өмір сүру үшін сабырлықты сақтау, өзін өзі ұстай білу міндетті. Үй ішіндегі татулық ерлі-зайыптыларға тікелей байланысты. Оның негізі – бір-біріне деген сүйіспеншілік, сенім, құрмет, әдепті мінез-құлық [1].

Адамның рухани болмысы сырт келбетінен де, тұратын орнынан

да көрінеді. Үйдегі жайлылық пен салауаттылықтың негізі — тазалық пен тәртіпте. Тазалық пен тәртібі жоқ үй иесі әйелдің отбасындағы орны туралы айту мүмкін емес. Отбасының таза болуы мен тәртіптің сақталуы ондағы тұрғындардың барлығын қамтығаны жөн. Отбасында жеке гигиенаны сақтау — адамның өзіне және отбасы мүшелеріне деген құрметі. Ата-аналардың таза киініп жүруі балалардың алдындағы беделін өсіреді. Сақал-мұрты өскен әке мен кір киімдегі ананы көрген балаға: «Тазалықты сақта!» деп айту қиын. Сондықтан баланы тазалыққа үйретердің алдында ата-ана өздерін есепке алуы тиіс. Баланы тәртіп пен тазалыққа: тамақ ішер алдында қолын жуу, жатар алдында жуыну, қол орамалды пайдалана білу, тамақты дұрыс отырып жеу т.б. қасиеттерге жастайынан үйретсе — жақсы. Ересек балаларды ата-ана өз үлгісінде сыпайылыққа, үлкендерді құрметтеуге, сергектікке, әділдікке тәрбиелейді. Бірақ балаларды тым дәріптей беруге тағы болмайды. Бала алғашқы тағылымын отбасында алады. Бала тәрбиесінде ата-ана арасында толық келісім болуы тиіс.

Отбасының мүшелері шаруашылық-тұрмыстық қызметін бірігіп атқарады. Қазақта: «Үйлену оңай, үй болу қиын», «Бас екеу болмай, мал екеу болмайды» деген нақыл сөздер бар. Оның мәнісі — отбасылық бюджетті ұйымдастыру керек, отбасылық меншікті қорландыру, үй шаруашылығын жүргізу қажет деген сөз. Табыс табу, отбасы мүшелерінің экономикалық-материалдық жағын қамтамасыз ету, оларға қамқорлық жасау — ата-ананың парызы, отбасының тұрақтылығы да осыған байланысты. Бұрынғы кезде әйел үй жұмысын атқарды: баланы дүниеге әкеліп, оны тәрбиеледі, ал ер адам шаруашылық жұмысын жүргізді, отбасының экономикалық дербестігіне жағдай жасады. Қазіргі қоғамда өзгешеліктер бар. Көп жағдайда әйелдер ерлермен бірдей жұмыс істейді. Олардың шаруашылық-тұрмыстық қызметтерді бірігіп жүргізуін қоғамның өзі талап етіп отыр.

Отбасында тұрмыстық мәселелерді шешумен қатар отбасылық әдет-ғұрыптар да іске асырылады. Отбасы мүшелері отбасылық, халықтық, діни мерекелерді бірігіп өткізеді [3].

Отбасы мүшелері міндетті түрде қоғамдық еңбекке қатысады. Отбасының қоғамдық өмірмен байланыстылығы отбасының ішкі жағдайында бұрыннан қалыптасқан дәстүрлеріне жана өзгерістер енгізбей қоймайды. Осыған байланысты қазіргі отбасының тұрмыс

жағдайына көп жаңа өзгерістер енді. Адамдардың талғамы, көзқарастары, мінез-құлықтары да жаңа негізге ауысты. Мұның барлығы отбасындағы қарым-қатынасқа да өз әсерін тигізді. Жаңа өзгерістер отбасы тәрбиесін, бір жағынан, ұйымдастыруға қажетті мүмкіндікті молайтып жатса, екінші жағынан, отбасы өміріндегі ата-ананың балаға жасайтын ықпалын азайтып та отырған тәрізді. Қоғамдық еңбекпен көп айналысатын ата-аналардың, бір қарағанда, баламен бірге болуға, оның іс-әрекетін, ойынын, демалуын қадағалайтын уақыты аз сияқты көрінеді. Соған қарамастан, отбасындағы рухани тәрбиені жақсартуға тырысу қажет [4].

Отбасындағы райды жақсарту үшін отбасы мүшелері бос уақыттарын дұрыс өткізуге үлкен мән бергені жөн. Отбасы деңгейінде бос уақытты дұрыс пайдалану, отбасын біртұтас жүйе ретінде ұстап тұруға бағытталады.

Біріншіден, бос уақыттың дұрыс өткізу жұбайлардың қарым-қатынасының қалыптасып, дамуына әсер етеді. Махаббат, достық, жолдастық — ертак көзқарастың, талғамның, мәдени тұрмыстық ғұрыптың барысында қалыптасады. Бос уақытты тиімді пайдаланған жұбайлардың күнделікті тұрмыстық бейнесі аз да болса ұмытылады. Бұны «психологиялық демалыс» деп атаса болады.

Екіншіден, демалыс жұбайлардың мәдени дамуына әсер етеді. Бұл функция шағын отбасын құруға бағытталады. Некеге тұруда жұбайлар арасында мәдени байланыс жүреді. Нәтижесінде ертак отбасылық мәдени құндылық өмір сүру барысында қалыптасады. Бұл байланыс түрлі қарқынмен жүреді және ол объективті жағдайларға байланысты. Мәдени және адамгершілік құндылықтардың сақталуы, дамуы отбасындағы және отбасынан тыс қатынасқа негізделеді. Отбасы мүшелерінің бос уақыттың қызықты, мәнді өткізуі объективті жағдайларға (отбасының өмір сүру кезеңі, түрі, балалар саны мен жасы, материалдық игілігі, әлеуметтік-демографиялық сипаты) және отбасындағы психологиялық райға байланысты [5].

Ерлі-зайыптылардың өзара қарым-қатынасы, сүйіспеншілігі, құрметі — ерекше бір өнер. Отбасындағы әйелге деген құрмет матриархаттың көрінісі деген ер адамдардың арасында жалған пікір қалыптасқан. Ер адам таныс әйелдердің барлығына сыпайылық танытып, өз әйеліне дөрекілік көрсетсе, бұл өзара қарым-қатынасты

суытады. Адам баласына жылулық жетіспейді. Сол жылулықты бір-біріне беретін – ерлі-зайыпты. Сол себепті ерлі-зайыптыға мынадай отбасылық сауалнама сұрақтарын қоямыз.

Ер адамға қойылатын сұрақтар:

1. Әйеліңіз үйде ескі халатымен, шашын тарамай жүреді ме?
2. Оның кесірінен жұмыстан көп қаласыз ба?
3. Әйеліңіз ешқандай себепсіз күле бере ме?
4. Әйеліңіздің темекі тартқаны ұнамайды ма?
5. Әйеліңіз телефонмен ұзақ сөйлесе ме?
6. Тамақты дұрыс жасай алмай ма?
7. Шаштаразға көп бара ма?
8. Соңғы кездердегі толғаны ұнамай ма?
9. Барлық әңгімесі киімге, косметикаға тіреле ме?
10. Теледидардан футбол көріп жатқан кезде, сұрақтар қойып ма-залай ма?

Әйел адамға қойылатын сұрақтар:

1. Күйеуіңіз күні бойы диванда жатқанды ұната ма?
2. Дастарқанды темекісінің күлімен күйдіре ме?
3. Тамақты көп жей ме?
4. Киімін киім ілгішке ілмей ме?
5. Үйге келгесін тек «қалайсың» деуге ғана шамасы келе ме?
6. Қажетсіз нәрселерді далаға шығармай ма?
7. Теледидардың қасынан шықпай ма?
8. Әйелінен гөрі достарын көбірек бағалай ма?
9. Ваннадағы айнаны тіс пастасымен бүлдіре ме?
10. Аяқ киімімен кілемде жүре ме?

Жауаптардың варианттары: «иә», «жоқ», «кейде». «Иә» – 3 балл, «жоқ» – 2 балл, «кейде» – 1 балл.

1-10 балл жинағандардың отбасы өте тұрақты.

11-14 балл жинағандардың отбасында ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасы өзара сүйіспеншілікке, шыдамдылыққа негізделген.

15-19 балл жинағандардың отбасында тұрақсыздық байқалады.

20-24 балл жинағандардың отбасы қарама-қайшылыққа толы. Жұбайлар бірін бірі түсінбейді.

25-30 балл жинағандардың отбасындағы психологиялық деңгейі өте төмен. Бұндай отбасын тұрақсыз деп айтуға болады [6].

Отбасын сақтап қалу үшін ерлі-зайыпты қолынан келгендерінің барлығын жасаулары керек. Көбіне жақсы жұмыс, жалақы қуған ерлі-зайыптылар отбасын ұмытып, жұмысқа беріледі. Отбасын бірінші орынға қойғандар оны сақтап қалу үшін бар мүмкіндіктерін қолданады. Әр отбасының өзіндік неке-отбасылық ерекшелігі болады. Оған махаббат, достық, қамқорлық, ата-ана парызы, балалары парызы, сенімділіктің беріктігі, рухани және идеялық көзқарастың ортақтығы т.б. жатады. Ең үлкен рөлді әйел мен еркек парызы алады.

Әйел парызына мыналарды жатқызамыз: мейірімділік, сезімнің әдемілігі, нәзіктік, дұрыс ой, аналық сезім, зиялылық, тәрбиелік, күйеуіне деген беріктік, ерқашан еркекті моральды қолдау, өзін және еркекті сыйлау.

Ал еркек парызына біз зиялылық-тәрбиелілік, әйелді ерқашан қорғау, саналылық, салмақтылық, жинақылық, өзіне сенімділік, өмірге деген оптимистік көзқарас, қиындыққа төзімділік, әйелі мен балаларын сыйлауды кіргіземіз.

Сонымен, қорыға айтқанда, «Отбасы – шағын мемлекет». Сол мемлекеттің тұрақтылығы, ондағы тәртіп, өзара қарым-қатынас, психологиялық рай ерлі-зайыптылардың тікелей өздеріне байланысты. Отбасының этикеті ерлі-зайыптылардың мәдени дәрежелерін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Аасамаа И. Әдептен озбайық. – Алматы: Рауан, 1990. – 291 б.
2. Арынбаев Х.А. Қазақ отбасы. – Алматы: Қайнар, 1996. – 288 б.
3. Бейсенбіева К.Ақ босаға. – Алматы: Қайнар, 1992. – 272 б.
4. Зәкірианов А., Молдабаева М. Тағылым отбасынан басталады // Ал-даспан. – 2001. – № 11. – 11-12-бб.
5. Орлов Г.П. Свободное время и гармоничное развитие личности. – М., 1978.
6. Владимир В., Капустин Д. Гармония семейных отношений. – Алма-Ата: Казахстан, 1991. – 336 с.